

ETYKA Z ROSYJSKIEJ PERSPEKTYWY

A. A. Гусенов, Р. Г. Апресян, *Этика*,
Гардарики, Moskwa 2002, 472 strony

Podręczników etyki jest na rynku księgarskim wiele. Można wśród nich znaleźć zarówno publikacje autorów rodzimych, jak i przekłady z języków obcych, zarówno książki uznane za klasykę „podręcznikowej literatury etycznej” (wydaje się bowiem, że taki filozoficzno-literacki gatunek można bez wielkiej przesady wyodrębnić), jak i dzieła stosunkowo nowe, wyrastające z przekonania, że etyka oraz nauczanie etyki zmieniać się powinny wraz ze zmieniającym się światem.

Do tej ostatniej grupy z pewnością zaliczyć należy podręcznik A. Gusienowa i R. Апресяна. Ze stwierdzenia tego nie wynika, rzecz jasna, iż autorzy proponują całkowicie nowatorski, rewolucyjny sposób spojrzenia na problemy etyczne, odrzucając dorobek wcześniejszych filozofów. Po przeczytaniu *Etyki* nie sposób wprawdzie oprzeć się wrażeniu, że problemy etyki omówione zostały przez autorów z perspektywy zasadniczo obcej, a być może zupełnie niedostępnej filozofom moralności z krajów Europy Zachodniej lub USA, jednak wrażenie to stanowi raczej odzwierciedlenie uwarunkowanego kulturowo pluralizmu podejść do zagadnień etycznych niż dowód istnienia jakiejś nowej, rosyjskiej formy etycznego *New Age*.

Innymi słowy chodzi o to, że obraz etyki przedstawiony w podręczniku w zasadzie (nie licząc fragmentów poświęconych rozwojowi etyki rosyjskiej) całkowicie pokrywa się z wizją etyki i jej rozwoju, jaką można znaleźć w pierwszym lepszym podręczniku etyki wydanym w którymś z krajów zachodnich, gdzie wolność wypowiedzi posiada znacznie dłuższą niż w Rosji tradycję.

Na czym więc polega owa tak rzucająca się w oczy świeżość w podejściu do problemów etyki? Otóż wydaje się, iż świeżość ta, widoczna zresztą w wielu rosyjskojęzycznych publikacjach poświęconych etyce, polega na świadomości rzeczywistego znaczenia refleksji nad moralnością – dla tejże moralności. Świadomość ta nie jest, wbrew pozorom, zjawiskiem w zachodnim piśmiennictwie filozoficznym powszechnym. Wzorcowym przykładem uświadomienia sobie rzeczywistej wagi filozoficznej dyskusji o moralności jest filozofia Nietzschego – po nim etyka uprawiana już była głównie przez profesorów filozofii oraz myślicieli, którzy poglądy etyczne starali się uzgodnić z wyznawanym przez siebie świa-

topoglądem. Ów akademicki styl uprawiania etyki znalazł wyraz także w sposobie jej nauczania – od studentów wymaga się przede wszystkim znajomości nazwisk filozofów oraz głoszonych przez nich idei, mniejszy nacisk kładzie się (lub zwykle nie kładzie się go w ogóle) na umiejętność samodzielnego formułowania poglądów i znajdowanie argumentów w dyskusjach etycznych.

Do takiego stanu rzeczy przyzwyczailiśmy się – również w Polsce – tak bardzo, że uważamy go za niemal naturalny. Okazuje się jednak, iż to, do czego środowisko filozoficzne nawykło od wielu lat, nie musi być ani stanem „naturalnym” ani nawet najlepszym z możliwych. Podręcznik A. Gusienowa, R. Apresjana pokazuje, iż możliwy jest także taki sposób przekazywania wiedzy o etyce, który nie wyrabia w odbiorcy – a więc w kimś, kogo autor podręcznika w pewnym stopniu kształtuje i za kogo jest odpowiedzialny – przeświadczenia, że etyka polega na znajomości kilku cytatów z pism klasyków i swobodnym operowaniu ich nazwiskami. Znajomość tradycyjnych systemów etycznych jest wprawdzie w rozważaniach o moralności rzeczą pożądaną, a nawet niezbędną – i o tym autorzy bynajmniej nie zapominają – jednak znajomość ta w myśl założeń podręcznika, stanowić powinna uboczny efekt kształcenia, coś, co zyskuje się dzięki rozważaniom o problemach moralnych, nie zaś cel, którego osiągnięcie jest równoznaczne z osiągnięciem kompetencji w dziedzinie etyki.

Mimo iż, jak wspominałem, autorzy przedstawiają w ogólnych zarysach wszystkie główne systemy etyczne, to jednak na uwagę zasługuje sposób rozłożenia akcentów. Oprócz filozofów, których poglądy przedstawiają wszystkie podręczniki etyki, w opracowaniu A. Gusienowa i R. Apresjana znaleźć można nazwiska także tych myślicieli i postaci historycznych, których za filozofów moralności nikt na ogół nie uważa. Któż bowiem, mówiąc np. o filozofii chrześcijańskiej, rozpoczyna prezentację od życiorysu Jezusa lub wywód poświęcony etyce żydowskiej od życiorysu Mojżesza? Podręcznik A. Gusienowa i R. Apresjana zaś został właśnie w ten sposób napisany, co więcej, rozdziały poświęcone historii etyki wcale nie zajmują w książce pozycji wyeksponowanej i gdyby książka została tych rozdziałów pozbawiona, byłaby nadal przydatnym i wartościowym podręcznikiem etyki. Z kolei fakt, iż np. rozdział, w którym omówione zostały religijne systemy etyczne, zajmuje więcej miejsca niż rozdział przedstawiający rezultaty dociekań filozofów europejskich, świadczy o szerokości spojrzenia i wszechstronności w podejściu do etyki. Autorzy nie przyjmują założenia, które wydaje się przyjmować większość filozofów moralności, że przez określenie „etyka” należy rozumieć pewien zbiór tekstów napisanych przez myślicieli tradycyjnie uznawanych za „klasyków”. Dla A. Gusienowa i R. Apresjana etyka jest określoną dziedziną intelektualnej aktywności człowieka, w której to, co na Zachodzie uważa się za etykę w sensie pewnej dyscypliny filozoficznej, zajmuje bez wątpienia miejsce ważne, nie na tyle jednak, aby wolno było uznać myśl etyczną wypracowaną poza obrębem systematycznej filozofii europejskiej za niewartą omówienia.

Autorzy przedstawiają zatem etykę odwrotnie, niż wydaje się to czynić większość autorów wydawnictw podręcznikowych: refleksja etyczna zostaje ukazana po-

przez pryzmat problemów etycznych, nie zaś odwrotnie. A. Gusienow i R. Aprejsan w pewnym sensie odkrywają etykę na nowo: prowadząc czytelnika przez gąszcz sprzecznych poglądów i wykluczających się systemów etycznych ukazują mu nie tyle owe poglądy i systemy w postaci gotowej, w takiej, w jakiej zostały przez ich twórców wyłożone, lecz niejako *in statu nascendi*, jako proces zmagania się z problemami, których istnienie w żaden sposób nie zależy od prób ich rozwiązania. Innymi słowy, to nie określone koncepcje i propozycje światopoglądowe stanowią właściwy temat podręcznika, lecz pytania, z których one wyrastają. Czytelnik zapoznaje się z owymi koncepcjami jedynie w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne dla podjęcia wysiłku samodzielnego namysłu nad problemami moralnymi. Autorzy podręcznika, zwłaszcza w części poświęconej historii etyki, nie tyle streszczają różnorodne koncepcje etyczne, ile wskazują czytelnikowi, w jaki sposób należy myśleć o problemach moralnych, aby nie powtórzyć tych samych błędów, które popełnili zwolennicy określonego sposobu myślenia o tych problemach. Często bowiem zdarza się, że osoby o dużej wrażliwości na problemy moralności, same dochodzą do różnych koncepcji etycznych, nie zdając sobie sprawy, że koncepcje te są w historii filozofii obecne od dawna i że z takich czy innych względów uważa się je za niewystarczające. Podręcznik umożliwia czytelnikowi wyzbycie się naiwnej wiary w istnienie rozwiązań, które w sposób mniej lub bardziej pośredni nie prowadziłyby do powstania dylematów często znacznie poważniejszych niż te, które rozwiązania te miały w zamyśle usuwać.

Książka rozwija więc w odbiorcy zarówno wrażliwość moralną, a więc wrażliwość na problemy związane z praktycznym działaniem, jak i – przede wszystkim – wrażliwość, którą przez analogię określić można mianem wrażliwości etycznej i która polega na szczególnym wyczuleniu na trudności związane z myśleniem o problemach, na jakie natrafia się w działaniu. Chęcią rozwinięcia w odbiorcy tego rodzaju wrażliwości należy też wytłumaczyć sposób prezentacji materiału. Przedstawiając poszczególne koncepcje etyczne autorzy wielką wagę przywiązują do ukazania tych koncepcji w określonym kontekście historycznym, przy czym przez kontekst historyczny należy tutaj rozumieć przede wszystkim historyczne następstwo idei filozoficznych, nie zaś określone polityczne, społeczne czy kulturowe otoczenie, w jakim żył ten czy ów filozof. Taki sposób ujęcia materiału niezmiernie ułatwia wychwycenie wzajemnych związków różnorodnych idei, ich wzajemnego inspirowania się, podobieństw i różnic. Tzw. analiza porównawcza bez wątpienia pełni w książce funkcję trudną do przecenienia, nie jest to jednak analiza służąca wyłącznie celom informacyjnym, czyli lepszemu zrozumieniu specyfiki różnych idei etycznych. Nie jest to, innymi słowy, zabieg służący uzmysłowieniu czytelnikowi, czym myśl etyczna jednego filozofa różni się od myśli etycznej drugiego filozofa. Uświadomienie czytelnikowi tych różnic jest jedynie środkiem do celu, nie zaś celem samym w sobie. Sposób, w jaki autorzy zestawiają i porównują poszczególne poglądy, służy, jak się wydaje, przede wszystkim uzmysłowieniu czytelnikowi, że refleksja etyczna jest czymś znacznie szerszym i głę-

szym niż jedynie niekończącym się szeregiem nudnych i abstrakcyjnych spekulacji służących zgłębieniu zawłości różnych etycznych „izmów”.

A. Gusienow i R. Apresjan doskonale zresztą zdają sobie sprawę, że uświęcony długoletnią tradycją sposób nauczania etyki doprowadził do rozpowszechnionego wśród laików przekonania, że etyka jest dziedziną nudną, a zapoznanie się z nią wymaga silnej woli i przezwyciężenia wewnętrznych oporów. Obaw tych autorzy przed czytelnikiem nie ukrywają, informując o nich wprost we „Wstępie”. Podręcznik stanowi natomiast próbę przekonania czytelnika, że etyka dziedziną nudną być nie musi, jeżeli zaś nawet zapoznanie się z pewnym poglądem i argumentami wymaga samodyscypliny, to zdolność samodzielnego dostrzegania problemów moralnych i zastanawiania się nad nimi przy użyciu precyzyjnej aparatury pojęciowej – zdolność, jakiej z całą pewnością nabywa się po dokładnym przestudiowaniu całości książki – z nawiązką wynagradza trud włożony w przyswojenie sobie wiedzy o ideach etycznych, których nikt już dzisiaj nie wyznaje.

Paweł St. Czarnecki